
РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.99

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.110>

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

Берч В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного права

та порівняльного правознавства,

юридичний факультет,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

ORCID: 0000-0002-3837-4724

Берч В.В. Особливості участі народу у реалізації судової влади у період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій.

Встановлено, участь народу в реалізації судової влади на українських землях в період їх перебування у складі Російської та Австрійської імперій є складною темою для дослідження. На сьогодні недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані з механізмами народної участі у судовій владі, зокрема функціонування інституту суду присяжних, виборність мирових суддів, а також вплив громадської думки на судові процеси. Відсутність у доктринальних джерелах детального аналізу цих аспектів ускладнює розуміння загальної картини правової культури того часу.

Визначено, українські землі перебували у складі Російської та Австрійської імперій з кінця XVIII до початку XX століття, і судочинство в цьому періоді відрізнялося від судової системи попередніх епох. У багатьох відношеннях це була доба централізованого та імперського управління.

Зауважено, участь народу у реалізації судової влади простежується у цей період через діяльність затверджених губернатором мирових суддів, котрі були найнижчою ланкою судової системи. Призначення мирових суддів гарантувало певний рівень контролю та відповідності вимогам державної адміністрації. На українських землях мирові судді здійснювали розгляд кримінальних та цивільних справ у сільських та міських громадах з кін. XIX до поч. XX ст.

Акцентовано, згодом важливою формою участі народу у реалізації судової влади став суд присяжних (в окружних судах), котрий розпочав своє функціонування у 1864 році відповідно до Судових статутів.

Підкреслено, Австрійська імперія внесла свою специфіку у правову систему Західної України, встановивши структуру судів, компетенцію суддів, процедури судочинства та інші аспекти судової діяльності. Зазначений правовий рамок відображав імперські норми та стандарти юстиції, що існували на територіях під її контролем. Відтак, судді на західноукраїнських землях виконували свої обов'язки відповідно до австрійського законодавства, яке включало в себе норми щодо їх статусу, повноважень, процедур проведення судових засідань та вирішення справ. У межах Австрійської імперії суд присяжних був введений у 1867 році.

Ключові слова: суд присяжних, мирові судді, виборність суддів, судова система.

Berch. V.V. Features of public participation in the administration of justice during the period of ukrainian lands within the Russian and Austrian Empires.

It has been established that the participation of the people in the administration of justice on Ukrainian lands during their time within the Russian and Austrian Empires is a complex topic for research. To date, questions related to the mechanisms of public participation in the judiciary, particularly the functioning of the jury system, the election of justices of the peace, and the influence of public opinion on judicial processes, remain insufficiently studied. The lack of detailed analysis of these aspects in doctrinal sources complicates the understanding of the overall picture of the legal culture of that time.

It is noted that Ukrainian lands were part of the Russian and Austrian Empires from the late 18th to the early 20th century, and the judiciary during this period differed from the judicial system

of previous eras. In many respects, this was an era of centralized and imperial governance.

It has been observed that public participation in the administration of justice during this period is seen through the activities of justices of the peace, approved by the governor, who were the lowest tier of the judicial system. The appointment of justices of the peace ensured a certain level of control and compliance with the requirements of the state administration. On Ukrainian lands, justices of the peace handled criminal and civil cases in rural and urban communities from the late 19th to the early 20th century.

It has been emphasized that later, an important form of public participation in the administration of justice became the jury system (in district courts), which began functioning in 1864 according to the Judicial Statutes.

It has been highlighted that the Austrian Empire introduced its own specifics into the legal system of Western Ukraine, establishing the structure of courts, the competence of judges, judicial procedures, and other aspects of judicial activity. This legal framework reflected the imperial norms and standards of justice that existed in the territories under its control. Therefore, judges in Western Ukrainian lands performed their duties according to Austrian legislation, which included norms regarding their status, powers, procedures for conducting court sessions, and the resolution of cases. Within the Austrian Empire, the jury system was introduced in 1867.

Key words: jury trial, justices of the peace, judicial elections, judicial system.

Актуальність теми та постановка проблеми. Участь народу в реалізації судової влади на українських землях в період їх перебування у складі Російської та Австрійської імперій є складною темою для дослідження. На сьогодні недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані з механізмами народної участі у судовій владі, зокрема функціонування інституту суду присяжних, виборність мирових суддів, а також вплив громадської думки на судові процеси. Відсутність у доктринальних джерелах детального аналізу цих аспектів ускладнює розуміння загальної картини правової культури того часу.

Таким чином, дослідження особливостей участі народу у реалізації судової влади на українських землях в період їх перебування у складі Російської та Австрійської імперій сприятиме глибшому розумінню історичних процесів та розвитку правової системи в Україні.

Стан дослідження. Досліджувана проблематика була предметом наукового аналізу таких дослідників як: І. Бойко, М. Василів, О. Герасименко, Ю. Грошевий, Г. Демиденко, В. Єр-

молаєв, С. Іваницький, Р. Куйбіда, О. Кучинська, О. Лотюк, О. Петришин, С. Прилуцький, І. Русанова, В. Тернавська, Ю. Шемшученко, О. Яновська та ін.

Метою статті є аналіз особливостей та форм участі населення в реалізації судової влади на українських землях у складі Російської та Австрійської імперій.

Виклад основного матеріалу. Українські землі перебували у складі Російської та Австрійської імперій з кінця XVIII до початку XX століття, і судочинство в цьому періоді відрізнялося від судової системи попередніх епох. У багатьох відношеннях це був період централізованого та імперського управління [1]. Під впливом імперських влад і адміністративної реформи в судовій системі стали переважати централізовані органи. Суди стали більш бюрократичними, з меншою участю населення. В імперській судовій системі акцент було зроблено на професійних суддів, котрі призначалися відповідно до закону пожиттєво.

Правова система базувалася на законах і нормативах імперських влад, таких як «Правила внутрішнього управління Російської імперії» або «Закони цивільні» [2]. Зазначені нормативно-правові акти визначали порядок судового процесу та права громадян. Громадяни могли звертатися до суду, але доступ до судових процедур був обмеженим і часто залежав від соціального статусу та майнового стану особи. У деяких випадках імперська влада створювала окремі суди для національних меншин, котрі розглядали справи, пов'язані зі специфічними потребами цих громад.

Поряд з цим, участь народу у реалізації судової влади простежується у цей період через діяльність затверджених губернатором мирових суддів, котрі були найнижчою ланкою судової системи. Призначення мирових суддів гарантувало певний рівень контролю та відповідності вимогам державної адміністрації.

Мирові судді виконували декілька ключових функцій:

- розгляд дрібних цивільних справ (суперечки щодо власності, боргові зобов'язання та інші цивільні конфлікти);
- розгляд незначних кримінальних правопорушень (дрібні крадіжки, порушення громадського порядку тощо);
- посередництво у врегулюванні конфліктів, що допомагало знизити навантаження на вищі судові інстанції.

На українських землях мирові судді здійснювали розгляд кримінальних та цивільних справ у сільських та міських громадах з кін. XIX до поч. XX ст. Така практика була характерною для різних регіонів України і відображала організаційну структуру судової системи в той період.

Важливо враховувати, що організація мирових судів могли відрізнятися в різних місцевостях України. У великих містах і сільських районах структура мирових судів могла бути різною.

Певні аспекти концепції участі народу у здійсненні державно-владних повноважень знайшли своє відображення у Конституції Пилипа Орлика 1710 р. [3], котра була складеною під час Гайдамацького руху і відображала бажання українського народу бути активною учасницею управління справами своєї держави. Конституція Пилипа Орлика встановлювала гетьмана та раду як вищі органи державної влади. Гетьман обирався Запорозьким військом, а рада складалася з представників різних суспільних верств, що передбачало широку участь народу у виборі гетьмана та формуванні політики [4]. Зазначений документ відображав фундаментальні принципи демократії та участі народу у державних справах, і це був важливий крок у розвитку політичної та правової системи України на початку XVIII століття [5]. Тим не менше, цей документ не мав довготривалого впливу через історичні обставини та зовнішні тиски на Україну.

Слід підкреслити, що згодом важливою формою участі народу у реалізації судової влади став суд присяжних (в окружних судах), котрий розпочав своє функціонування на території Російської імперії у 1864 році відповідно до Судових статутів [6], одним із яких був «Статут про покарання, що накладаються мировими суддями» [7], також імператором були затверджені ще три закони, спрямовані на реформування судової системи: «Заснування судових установлень», «Статут цивільного судочинства», «Статут кримінального судочинства» [8]. Судова реформа окрім впровадження суду присяжних (мужів довіри) проголосила виборність мирових суддів. Судові органи були відокремлені від адміністративних структур, залишивши за імператором лише право помилування [9].

Справи розглядалися мировими суддями індивідуально за спрощеною процедурою. Кандидати на цю посаду повинні були мати вищу або середню освіту, а також відповідати високим майновим вимогам. У кожному повіті та місті було декілька мирових суддів, які обиралися повітовими земськими зборами.

Слід підкреслити, що мирові суди залишалися однією з основних нижчих ланок судової системи, яка виникла після проведення судової реформи, та продовжували займатися розглядом справ, що мали незначний характер як у цивільних, так і в кримінальних питаннях. Як і до реформи, мирові суди мали на меті не лише вирішувати спори, а й сприяти примиренню між сторонами [10].

Кримінальні справи, що загрожували підсудним позбавленням або обмеженням громадянських прав, розглядалися з участю присяжних засідателів. На засіданні окружного суду головував голова колегії суддів, який після закінчення судових дебатів підбивав підсумки та ставив перед присяжними питання. Присяжні виходили в дорадчу кімнату, де виносили вердикт щодо вини підсудного та можливості пом'якшення покарання. Вирішуючи питання про винність, присяжні діяли незалежно від суддів. Після цього коронні судді визначали міру покарання та виносили вирок. Вироки суду, винесені за участю присяжних, не підлягали апеляції, їх можна було оскаржити лише до Сенату в касаційному порядку за порушення процесуального закону. Майновий ценз для включення до складу присяжних був досить високий. Селяни, які займали посади в місцевому самоврядуванні, також могли бути присяжними, проте, їх не обирали, а призначали. Спеціальні комісії в повітах, очолювані ватажками дворянства, складали списки потенційних присяжних, які передавалися головам окружних судів. Останні, у свою чергу, формували річні, місячні та списки на конкретні засідання. У цей же час була створена адвокатура, яка поділялася на дві категорії: присяжних повірених і приватних повірених. Присяжні повірені мали право представляти клієнтів у судах усіх рівнів, тоді як приватні повірені могли працювати лише в мирових судах. Для того щоб стати присяжним повіреним, потрібно було мати вищу юридичну освіту, п'ятирічний стаж роботи помічником присяжного повіреного, а також скласти іспит для отримання права на самостійне ведення справ [11].

28 квітня 1887 р. майновий ценз для присяжних засідателів було підвищено вдвічі, а процедура приведення їх до присяги стала необов'язковою. Основну увагу тепер приділяли їхній лояльності до влади [12].

Як стверджує О. Кучинська, протягом півстоліття практики застосування суду присяжних у Російській імперії підтверджувало, що у цей період такий інститут відображав потреби та вимоги суспільства того часу. Селяни, які входили до складу суду присяжних, були свідомі потреби у швидкому та справедливому розгляді справ та виступали не лише як виконавці законів, але й як представники громадської свідомості, котрі керувалися моральними принципами та суспільними нормами. Практика суду присяжних відображала глибоке розуміння потреб індивідуальних громад та відповідала їхнім очікуванням щодо справедливості та правосуддя [13].

Значення судової реформи 1864 року важко переоцінити, оскільки вона відображала визнання значних досягнень юридичної науки

та підкреслювала важливість судової системи для держави. Проведення реформи тривало протягом значного періоду, під час якого активно здійснювались дослідження щодо реалізації її основних положень і вдосконалення судового устрою. Суд присяжних і виборність мирових суддів підвищували демократичність судового процесу. Крім того, було запроваджено прокурорський нагляд за законністю судочинства, що сприяло дотриманню прав громадян [14].

Австрійська імперія, у свою чергу, внесла свої особливості у правову систему Західної України, встановивши структуру судів, компетенцію суддів, процедури судочинства та інші аспекти судової діяльності згідно зі своїми законами. Зазначений правовий рамок відобразив імперські норми та стандарти юстиції, що існували на територіях під її контролем. Відтак, судді на західноукраїнських землях виконували свої обов'язки відповідно до австрійського законодавства, яке включало в себе норми щодо їх статусу, повноважень, процедур проведення судових засідань та вирішення справ. У межах Австрійської імперії суд присяжних був введений у 1867 році.

Висновки. У період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій роль народу у реалізації судової влади була обмеженою централізацією та бюрократизацією судової системи. Поряд з цим, функціонували мирові суди, котрі становили одну з головних нижчих ланок судової системи та розглядали справи незначного характеру в цивільних і кримінальних питаннях. До їхньої юрисдикції входили справи, де суми позову або завдані збитки були порівняно невеликими. Основним завданням мирових судів було не лише вирішення конфліктів, але й сприяння примиренню між сторонами. Після судової реформи у кожному повіті та місті працювало кілька мирових суддів, яких обирали повітові земські збори.

Суд присяжних, у свою чергу, також значною мірою відповідав потребам суспільства того часу. Селяни, які входили до його складу, розуміли важливість швидкого та справедливого розгляду справ, виступаючи як представники громадської свідомості, керувалися моральними принципами та суспільними нормами, що відповідало очікуванням громади. Такі інститути як мирові судді та суд присяжних забезпечували певний рівень народної участі у судочинстві, що сприяло збереженню елементів прозорості та справедливості у правовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черкаський І.Ю. Судові реформи Гетьмана гр. К.Г. Розумовського. Антологія

української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба / відп. ред. І.Б. Усенко. Київ, 2003. С. 350–380.

2. Державно-правовий розвиток Російської імперії в XIX – на поч. XX ст. <https://studies.in.ua/istorija-derzhavy-ta-pravaz-arubizhnyh-krain/3999-derzhavno-pravoviy-rozvitok-rosyskoyi-mperyi-v-hh-na-poch-hh-st.html>.
3. Лотюк О.С. Конституція Пилипа Орлика 1710 року як першооснова конституційно-правових засад громадянського суспільства в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2014. № 3-4 (68). С. 30–36.
4. Історія української Конституції / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. Київ, 1997. 464 с.
5. Історія вчень про право і державу : хрестоматія / авт.-уклад. Г.Г.Демиденко ; за заг. ред. О.В. Петришина. 6-те вид., доп. і змін. Х. : Право, 2014. 928 с.
6. Чехович В.А. Судова реформа 1864 року. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / гол. редкол. Ю.С. Шемшученко*. Київ, 2003 Т. 5: П-С. С. 702.
7. Кульчицький В. Фундатор судової реформи у царській Росії С.І. Зарудний. *Право України*. 2004. № 8. С. 114–115.
8. Указ Правительствующему Сенату (Царское Село, 20 ноября 1864 г.). URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3300/>.
9. Історія Апеляційного суду Київської області. https://koa.court.gov.ua/sud1090/pro_sud/history/.
10. Панченко В.С. Умови служби мирових суддів як гарантія професійного виконання обов'язків: на прикладі Волинської губернії (1871– 1919 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 118–130.
11. Судова система за судовою реформою 1864 року. <https://studies.in.ua/idpzk-shporu/3816-sudova-sistema-zasudovoyu-reformoyu-1864-roku.html>.
12. Єрмолаєв В. Суд присяжних в Україні: історико-правові аспекти (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (77). 2014. С. 21–47.
13. Кучинська О.П. Здійснення правосуддя судом присяжних: за та проти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2010. № 14. Ч. 2. С. 351–353.

14. Назаров І.В. Історичні особливості формування судової системи України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 12–22.
15. Белов Д.М., Белова М.В., Переш І.Є. Розуміння терміну «конституція» в період Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 66–70.
16. Придачук О.А., Белов Д.М. Місце та роль судової влади в системі органів державної влади: реалізація принципу народовладдя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 535–541